

Я.О. Лантінов
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
к.ю.н., доцент.

УДК 343.41

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

Lantinov Y.A. On the determination of the criminal-law protection of the foundations of civil society in Ukraine. This publication deals with the design concepts of criminal law protection foundations of civil society in Ukraine by the withdrawal of its features from the concept of public policy, legal policy and disengagement with the concept of legal protection.

Keywords: foundations of civil society in Ukraine, criminal legal protection, lawmaking.

Лантинов Я. А. К вопросу определения уголовно-правовой охраны основ гражданского общества Украины. В этой публикации рассматриваются вопросы конструирования понятия уголовно-правовой охраны основ гражданского общества Украины путем вывода его признаков из понятий государственной политики, правовой политики и размежеванием с понятием правовая защита.

Ключевые слова: основы гражданского общества Украины, уголовно-правовая охрана, правотворчество.

В науковій літературі досить поширене використання прийому ототожнення суспільства з організмом чи механізмом. Зрозуміло, що суспільство, і українське зокрема, не є ані організмом ані механізмом, втім наведені метафори є яскравими

образами, в яких підкреслюється складність внутрішньої побудови суспільства та стає очевидною необхідність забезпечення належної взаємодії його складових. Отже, стає явною необхідність щільного узгодження у функціонуванні національних соціальних утворень та забезпечення балансу у суспільних відносинах. Особливе значення це набуває саме для проблем становлення громадянського суспільства України, інститути якого мають виступити корисною протизагою органам державної влади та місцевого самоврядування сприяючи кращому задоволенню прав та законних інтересів членів українського суспільства за рахунок укріплення демократії та соціальної солідарності. Наведене відчувається тим більш актуальним, що події 2013/2014 року свідчать про нагальну потребу в адекватних правових засобах охорони основ громадянського суспільства в Україні.

З'ясовуючи ефективні способи кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства необхідно відштовхуватись від змісту та ознак діяльності держави та визначити ті межі та напрямки діяльності інститутів громадянського суспільства, яким доцільно кримінально-правовими засобами забезпечити захист, чи навпаки, які необхідно обмежити. При цьому слід взяти до уваги, що у національній теорії кримінального права, зокрема у працях А. А. Митрофанова [1, с.18], М. І. Панова та Л. М. Герасиної [2, с. 37], зазначається, що за своєю сутністю та соціальними цілями правова політика має відігравати роль особливого і необхідного компонента державної політики. Інакше кажучи, пропонується така думка, що встановлення змісту кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України потребує вивчення співвідношення її з кримінально-правовою політикою, яка виступає явищем особливим, та з правовим компонентом державної політики (правовою політикою), що виступає явищем загальним. Це у свою чергу, ставить питання про координацію кримінально-правової політики з правовою політикою у галузі сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, оскільки, як визнається

в юридичній літературі функції державного управління неможливі без правового регулювання [3, с.2].

В Україні та за її межами найвідомішими на сьогодні є монографічні дослідження вітчизняних науковців А. А. Митрофанова та П. Л. Фріса присвячені вченню про кримінально-правову політику. За А. А. Митрофановим кримінально-правова політика є політикою протидії злочинності з використанням засобів матеріального кримінального права [4, с. 130]. «Кримінально-правова політика, – за думкою П. Л. Фріса, – це самостійний напрямок внутрішньої правової політики України, який, на підставі загальної теорії боротьби зі злочинністю розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах кримінального закону, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановах Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики)» [5, с. 9-10]. Як можливо побачити, розбіжність у цих поняттях полягає у тому, що А. А. Митрофанов з одного боку ототожнює кримінально-правову політику з політикою протидії злочинності, але, з іншого боку, обмежує її застосуванням кримінально-правових засобів. Зі свого боку П. Л. Фріс вважає політику боротьби зі злочинністю лише підставою для кримінально-правової політики.

Також різниться позиція дослідників і щодо співвідношення політики, що визначається ними (кримінально-правової), з вищими щаблями. Так, А. А. Митрофанов розглядає кримінально-правову політику як ту складову частину державної політики в сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права і яка існує «на перетині» державної політики в сфері протидії злочинності та державної правової політики [4], тоді як П. Л. Фріс відносить кримінально-правову політику, поруч з політикою боротьби із злочинністю, до напрямків внутрішньої правової політики України [6].

Окрім зазначених визначень, доцільно навести думку й інших дослідників. Так, Н. О. Лопашенко вважає, що кримінально-правова політика – це частина внутрішньої державної політики, основоположна складова державної політики протидії злочинності, напрямок діяльності держави у сфері охорони найбільш важливих для особистості, суспільства та держави благ, законних інтересів та суспільних відносин от злочинних посягань, що полягає у напрацюванні принципів визначення кола злочинних діянь і законодавчих ознак останніх та формулюванні ідей і принципів положень, форм і методів кримінально-правового впливу на злочинність з метою її зниження та зменшення її негативного впливу на соціальні процеси [7, с.269]. Таким чином визначення запропоноване цією дослідницею вельми близьке до визначення кримінально-правової політики запропоноване А. А. Митрофановим.

Близьке за змістом до визначень запропонованих А. А. Митрофановим та Н. О. Лопашенко поняття кримінальної політики сформульоване С. В. Івановим – «самостійний напрям діяльності держави, який являє собою систему відносин влади до злочинності, що втілює на рівні політичного керівництва вищих органів державної влади стратегічну організацію комплексу спеціальних заходів, засобів і способів протидії злочинності, цілеспрямовано призначених для її максимально можливої нейтралізації на основі кримінального закону, що виражається у визначенні та виробленні задач, основаній, форм і тактики впливу на них через функціонуючу систему правоохоронних органів і органів кримінальної юстиції, в керівництві ними, контролі та коригуванні їх діяльністю» [8, с.11]. Загальним у наведених визначеннях є те, що дослідники використовують термін кримінально-правова (кримінальна) політика для позначення сфери внутрішньої державної політики.

Дійсно, наявність специфічної державної політики (конкретного напрямку державної політики) має виявлятися об'єктивно. Для юридичних досліджень факт існування такого конкретного напрямку державної політики має своїм

підтвердженням чинний відповідний нормативний акт. У той же час, чинний Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI, який доцільно використовувати для первинного визначення видів (напрямів) державної політики, не передбачає ані протидії (боротьбі) злочинності, ані кримінально-правової (кримінальної) політики серед названих сфер внутрішньої політики. Навпаки, ті напрями, які дослідниками зазвичай відносяться до кримінально-правової політики, розпорошені у різних названих сферах. Наприклад, «посилення протидії корупції та тіньовій економічній діяльності, забезпечення безумовного дотримання принципів законності насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур», «боротьба із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності», поруч із «забезпеченням справедливого і доступного судочинства» та «забезпеченням дотримання міжнародних стандартів незалежності суддів» віднесено до засад політики у сфері розбудови державності (ст. 3 Закону). До засад внутрішньої політики у економічній сфері (ст. 7 Закону) віднесено «детінізацію економіки», до засад внутрішньої політики у гуманітарній сфері (ст. 10 Закону) віднесено «забезпечення ефективного захисту відповідно до міжнародних стандартів права інтелектуальної власності», «збереження національної культурної спадщини». Таким чином, можна констатувати, що на період чинності Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI в Україні не можна ототожнювати кримінально-правову (кримінальну) політику з видами (напрямами) державної політики.

Якщо вивчити й інші нормативно-правові акти то можливо помітити, що *визначення напрямків державної політики відбувається не за галузями права, а за тими соціальними явищами, які вважається за доцільне розвинути чи пригнітити.* Так, слід вказати на Указ Президента України від 21.10.2011 №

1000/2011 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» в якому, знов таки, не використовується термін політика (кримінально-правова чи інша), а йдеться про «боротьбу з організованою злочинністю» та, серед іншого, про «удосконалення правових механізмів та організаційних засад протидії організованої злочинності», «ініціювання вдосконалення міжнародно-правових актів та гармонізація національного законодавства з питань боротьби з організованою злочинністю із законодавством Європейського Союзу», «наукове забезпечення боротьби з організованою злочинністю» [9]. Таким чином, стає очевидним, що, принаймні у сфері дії цього акту, термінологічний оберт «кримінально-правове забезпечення боротьби з організованою злочинністю» має перевагу перед концептом «кримінально-правова політика у сфері боротьби з організованою злочинністю».

Отже, державна політика, як реальна управлінська діяльність, має систематизуватися (і це здійснено у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI та в інших названих нормативно-правових актах) не за галузевими нормативними актами, які характеризують повноваження службових осіб органів державної влади, але за тими сферами суспільного життя на які вона впливає. Таким чином, якщо виходити з того, що правова політика є одним з компонентів державної політики, а кримінально-правова політика є її особливим видом, то й визначення кримінально-правової політики має зберігати сутнісні ознаки і політики державної і політики правової. Інакше кажучи *поняття кримінально-правової політики має включати в себе* те, що її суб'єктом є органи державної влади, по суті вона є діяльністю з введення у дію та виконання правових актів спрямованих на приведення українського суспільства в один з можливих станів (стан з меншим рівнем злочинності), а специфічною її ознакою є те, що використовуються кримінально-правові засоби (кримінальні відповідальність та суміжні заходи державного примусу).

Слід ще раз підкреслити, що уявлення про розподіл державної політики на компоненти – правову політику та іншу управлінську діяльність – є науковою абстракцією, прийомом, що полегшує вивчення цього складного явища. Так само не є ізольованими явищами, а навпаки є єдиним комплексом, правотворчість та правозастосування [10], оскільки правова норма лише тоді має існування коли вона і проголошена, і реально виконується. Тому, ймовірно, є недоречним виокремлювати правотворчу і правозастосовчу політики, як це пропонує С. С. Слінько [11, с. 110] і слід погодитися з А. В. Малько щодо цілісності правової політики держави, окремою формою реалізації якої є правотворчість [12, с. 18]. Крім того, слід враховувати, що кожна наука маючи свої метод та науковий апарат пристосована для наукового опрацювання обмеженого кола наукових проблем, що складають її предмет. Від так, кримінально-правова політика, як предмет досліджень науки кримінального права, утворюючи єдність правотворчості та правозастосування, не включає в себе ту (операційну) діяльність працівників органів внутрішніх справ, яка виступає предметом науки «Управління в органах внутрішніх справ», а також аналогічну діяльність працівників суду чи прокуратури.

З цих позицій стає зрозумілим, чому багато хто з криміналістів характеризуючи кримінально-правову політику як напрям державної політики, насправді не включає до її змісту ознаки управлінської діяльності, зокрема планування, бюджетування, контроль тощо, обмежуючись вказівками на складові кримінально-правової правотворчості (переважно) та правозастосування. Так, на думку Н. О. Лопашенко кримінально-правова політика включає в себе основні методи – криміналізацію і декриміналізацію, пеналізацію і депеналізацію, індивідуалізацію і диференціацію відповідальності [13, с.89]. На думку В. І. Тюніна, деякі ж з цих видів діяльності – криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація – виступають основними засобами (інструментарієм) кримінально-правової політики [14, с.5]. Також й на думку І. М. Соловйова –

криміналізацію і декриміналізацію, пеналізацію і депеналізацію – слід визнати формами реалізації кримінально-правової політики [15]. Не вдаючись до суто термінологічної дискусії про віднесення цих видів діяльності органів державної влади до форм, способів, інструментарію чи методів кримінально-правової політики, відмітимо, що вони необхідні теоретично та здійснюються фактично не самі по собі, а в контексті реалізації певного напрямку державної політики. Інакше кажучи, криміналізація (декриміналізація) та пеналізація (депеналізація) як види діяльності, що необхідні для вироблення охоронних кримінально-правових норм, не лише є методами (формами, інструментами) кримінально-правової політики, але, у поєднанні з діяльністю по виробленню регуляторних та інших правових норм, утворюють правову політику, а у поєднанні з фактичною управлінською діяльністю органів державної влади – державну політику. І навпаки, державна політика певного напрямку складається з фактичної *управлінської діяльності* органів державної влади, яка здійснюється відповідно регуляторним та охоронним нормам, та *управлінської діяльності по запровадженню цих норм*. Назване дозволяє висунути гіпотезу, що *та частина напрямку державної політики, яка втілює норми кримінального права, і є кримінально-правовою охороною*. Такі ж типи діяльності як індивідуалізація і диференціація кримінальної відповідальності відносяться до правозастосовної діяльності і, разом з іншою операційною діяльністю правоохоронних органів, слід вважати правовим захистом. Достатньо чітко сформулював адекватне співвідношення правових оборони і захисту Е. Й. Гаврилов, на думку якого охорона — це встановлення загального правового режиму, а захист — це ті заходи, які здійснюються у випадках, коли права порушені або оскаржені [16, с. 217].

Для завершення формування вихідних даних для формулювання поняття кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства, слід навести теорію правового забезпечення прав і свобод людини Й. М. Рабиновича, згідно з якою існують три складові відповідної державної політики: 1) сприяння реалізації

прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загально-соціальних гарантій); 2) охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушення прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [17, с.7]. Отже, згідно цієї матриці, запропонованої Й. М. Рабиновичем, можливо визначити, що державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства має включати в себе три ланки: 1) заходи сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні; 2) кримінально-правову та адміністративно-правову охорону основ громадянського суспільства України; 3) захист прав, свобод, законних інтересів фізичних осіб чи інтересів юридичних осіб, органів державної влади України та місцевого самоврядування, українського суспільства у сфері формування та функціонування громадянського суспільства України.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що оскільки державна політика є управлінською діяльністю органів державної влади з метою підтримання чи пригнічення тенденцій розвитку суспільства, то і кримінально-правова охорона існує у формі створення та підтримання правового режиму, за якого передбачена кримінальна відповідальність за заподіяння істотної шкоди тим соціальним явищам, що є предметом стимулюючої державної політики. У свою чергу, це дає змогу сформулювати наступну дефініцію: *кримінально-правова охорона основ громадянського суспільства України – це встановлення правового режиму убезпечення основ громадянського суспільства України від заподіяння ним істотної шкоди винними діями здійснюване через криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію діянь, а за необхідності й запровадження актів офіційного тлумачення кримінально-правових норм, постанов Пленуму Верховного Суду України.*

Література

1. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.
2. Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / Л. Герасіна, М. Панов // Право України. – 2001. – № 8. – С. 36-40.
3. Кагановська Т. Є. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення державного управління в Україні / Т. Є. Кагановська – ареш. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – К., 2012. – 32 с.
4. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. [Текст] / А.А. Митрофанов – Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.
5. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : автореш. дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.08 / П.Л. Фріс. – К., 2006. – 36 с.
6. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Київ, 2005. – С. 38.
7. Лопашенко Г. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика [Текст] / Н. А. Лопашенко. - СПб. : Изд-во Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2004. – 339 с.
8. Иванов С. В. Уголовная политика Российской Федерации : Политолого-криминологический и уголовно-правовой аспекты : Авторешерат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.08. – Уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право / С. В. Иванов. – Екатеринбург, 2006. – 27 с.
9. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України від 21.10.2011 № 1000/2011 // Урядовий кур'єр. – 29.10.2011. – № 201.
10. Тубелець О. С. Правозастосування як форма реалізації кримінально-правової політики України / О. С. Тубелець // Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании (Материалы международной научно-практической Интернет-конференции). Scientific World – 18-27 декабря 2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/konfer29/1255.pdf>
11. Слинко С.С. Правотворча політика як юридична категорія / С.С. Слинко // Часопис Київського університету права. – К., 2011. – № 4. – С. 110-113.
12. Малько А. В. Современная российская правовая политика и правовая жизнь // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – № 4. – С. 18.
13. Лопашенко Н.А. Уголовно-правовая и криминологическая политика государства в области высоких технологий // Сборник научных трудов международной конференции «Информационные технологии и безопасность». Выпуск 3. – Киев: Национальная академия наук Украины, 2003. – С. 89 – 97.

14. Тюнин В.И. Уголовно-правовая политика в современный период: основные тенденции и направления // Уголовная политика России в XXI столетии: Сб. науч. статей / Под ред. доктора юридических наук, профессора В.И. Тюнина. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 204 с. . – С. 5-13.
15. Соловьев И. Н. Реализация уголовной политики России в сфере налоговых преступлений: проблемы и перспективы [Электронный ресурс]: Дис. .. д-ра юрид. наук : 12.00.08 . – М. : РГБ (Из фондов Российской Государственной Библиотеки), 2005.
16. Гаврилов Э.И. Комментарий Закона об авторском праве и смежных правах / Э. И. Гаврилов. – М. : Наука, 1996.—С.217.
17. Рабінович Й. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / Й. М. Рабінович. — Х. : Право, 1997. – 63 с.